

Algemene gegevens interview

Titel	Erfgoed van de Oorlog, Bystander Memories, interview met geïnterviewde RG-50.570.0023
Geïnterviewde	Abraham Bruin(AB), 3 november 1926
Interviewer	Martijn van Haalen (IV) Interakt, Televisie en Multimedia.
Plaats	Ridderkerk
Tijd	00:00:00 - 01:07:14 00:00:00 - 00:14:44
Trefwoorden	Jodenvervolging, Rotterdam, omstander, ooggetuige, Loods 24, haven, deportatie, transport, onderduiker, Joden, ARP, religie, bombardement, capitulatie, school, Arbeidsinzet, kranten, Telegraaf, trein, politie, Rotterdamse Stoomtram Maatschappij, huisvesting, bewaking persecution, bystander, eyewitness, harbour, deportation, transport, hiding, Jews, religion, bombardment, capitulation, school, Arbeitseinsatz, newspapers, train, police, housing, guards
Samenvatting	<p>De geïnterviewde werd in 1926 geboren in Rotterdam. Gedurende de bezetting heeft hij circa twee weken gewerkt in loods 24. Dit was een verzamelpunt voor Joden uit Rotterdam en het gebied ten zuiden van de havenstad. Hij heeft gedurende zijn werkzaamheden als loodgieter gezien hoe hier talloze Joden verzameld werden en op transport gesteld werden. Hij gaat specifiek in op de houding van de Joden. Voor een Joodse man uit de loods heeft hij een pakketje weggebracht naar, waarschijnlijk, een onderduikadres in Rotterdam.</p> <p>The interviewee was born in Rotterdam in 1926. During the occupation he worked at Loods 24 for about two weeks. Loods 24 was an assembly point for Jews in Rotterdam and the area south of the harbour city. During his work as a plumber he saw how countless Jews were gathered and transported there. He specifically mentions the attitude of the Jews. He delivered a package for one Jewish man to what was probably an address where other people were in hiding in Rotterdam</p>
Transcriptie gemaakt door	Vrije Universiteit, M.Vlasblom, C. Jelsma
Eigenaar van het bestand	Vrije Universiteit, United States Holocaust Memorial Museum.

Transcriptie

00:00:00

[image 01:00:15:11]

00:00:29

[image 01:00:31:01]

IV Kunt u allereerst zeggen hoe u heet en waar en wanneer u bent geboren?

AB Ik ben geboren, 3 november in Rotterdam 1926. En mijn naam is Abraham Johannes Bruin.

IV In 1926?

AB 1926.

IV Dus u bent in dit jaar ongeveer?

00:01:00

[image 01:01:01:02]

AB 79.

IV 79.

AB In dit jaar dan, hè?

IV U bent geboren dus in?

AB Rotterdam.

IV Rotterdam. Grote havenstad.

AB Dat is het. Het is een grote havenstad, ja.

IV Bent u geboren in een groot gezin, klein gezin?

AB Nee, ik ben de derde van de kinderen. Dus ik heb een broer, 5,5 jaar ouder, mn zuster, 2,5 jaar ouder, en dan kom ik.

IV U bent de jongste?

AB Ik ben de jongste.

IV Beetje verwend?

AB Absoluut niet. Ja, nou ja, dat is natuurlijk, dat zou misschien iedereen zeggen, maar dat is Nee, ik ben echt niet verwend. Maar dat was in die jaren niet zo. In de jaren van voor de oorlog. Het was een crisistijd en het was een slechte tijd. Ik wil nou niet zeggen dat er honger was, maar dat is natuurlijk heel wat anders

00:02:00

[image 01:01:58:14]

AB Maar in ieder geval, het was slechter, veel slechter dan dat u zich voor kan stellen van nu.

IV Ging het gezin ook niet goed dan?

AB Nou, ja, er was natuurlijk pure werkloosheid. Kijk, en dan gaat het niet zo helemaal goed. En dat gezin zelf, de harmonie, dat was wel vrij goed. Die was tamelijk goed.

IV Wat deed vader voor werk?

AB Die was, ja, losse arbeider. Dus hij komt uit een arbeidersgezin, was losse arbeider. En in 1926, dat was dus de geboorte, maar goed, vier, vijf jaar later, dan zit je in 1930 en toen was die crisis volop aan de gang hè? Er was een werkloos crisis. Ja, dan kon vader ook niet zoveel Als je losse arbeider ben, was, dan kon je niet zo makkelijk aan de bak komen, om zo maar eens te zegen op z'n Rotterdams misschien.

00:03:00

[image 01:02:56:10]

AB Maar dan, dan, dan was je overgeleverd aan dus degene, na ja, die dan 's een keer ziek zou worden op een fabriek. En daar stond niet de mensen van de poort om te wachten tot dat ze afgeroepen werden, om dus voor een doel binnen te komen. En dan konden ze een dag werken. En dan, die dag werd dan weer afgetrokken, percentage gewijs van hun steun.

IV Dus

- AB Dus ze werkten eigenlijk zeg maar twee derde voor de steun en één derde dat ze er dan aan over hielden. Met dan natuurlijk het gevolg, tenminste de hoop voor die mensen, dat ze als ze dus twee, drie, vijf, zeven dagen, of twee, drie weken, dus aan het werk zouden kunnen blijven, dat ze vast in dienst zouden kunnen komen. Maar kijk, dat was echt sporadisch. Dus het was spannend.
- IV Dus rijkdom was het niet?
- AB Was absoluut geen rijkdom.
- IV En moeder werkte?
- AB Mijn moeder?
- IV Ja.

00:04:00

[image 01:03:54:00]

- AB Ja, later.
- IV Wat deed ze?
- AB Die was, werk Conciërge van een bewaarschool. Van een, ja wij noemden dat een bewaarschool, maar tegenwoordig heet dat kleuterschool, sorry.
- IV Ja. Dus er kwam genoeg geld binnen om van te leven, maar.
- AB Nou, weinig, want ze werkten voor de huur. Er was vier gulden per week. En dat was veel. Wij woonden er boven, toen. We zijn verhuisd toen en dat stond op de naam van mijn moeder, maar mijn vader bleef dus dan nog losse arbeiders steun trekken. Heb dus geprobeerd om dus van alles aan te pakken, want hij was niet lui. Hij was echt, het was geen, ja, het was een man die altijd wilde. Maar ja, het hielp op als het er niet was en zo is ie, hij was, ze waren Gereformeerd, ze waren christelijk. Hij was dan nog wel lid van de CNV.

00:05:01

[image 01:04:52:10]

- AB Van de Arbeidersbond. En daar heb die dan, van tijd tot tijd, ook weer los, werk gehad als voor de Pondterheijde (...?), begrijpt u? Dus contributie ophalen op maandag.
- IV Voor de vakbond.
- AB Voor de vakbond.
- IV U zit in de dertigerjaren op school. Laat ik eerst eens vragen. Was het thuis een, waren vader en moeder politiek geïnteresseerd?
- AB Ja. Dat waren ze.
- IV Op wat voor manier?
- AB Gereformeerd dus AR.
- IV Ja.
- AB Antirevolutionaire partij Colijn.
- IV Colijn was de premier hè?
- AB Was de premier. Ik geloof, ik geloof dat ie driemaal gezeten heb. Driemaal, maar daar wil ik even vanaf zijn (?).

00:06:00

[image 01:05:49:15]

- IV En de ARP was de partij die zich verzette tegen een mogelijke revolutie in Nederland?
- AB Ja, dat was de grootste partij van Nederland. De ARP, en dan krijg je de Rooms-katholieke partij dan.
- IV En dan de socialistische?
- AB En dan dus de CHU. Christelijk Historische Unie. En dan de, ja, dan de socialisten, maar ja, die waren natuurlijk helemaal in opkomst hè.
- IV Ja, in de dertigerjaren.
- AB Ja, de Partij van de Arbeid, maar Partij van de Arbeid zelf bestond niet natuurlijk. Dat was dus ja, dat heette anders.
- IV U zit in de dertigerjaren op de lagere school

- AB Lagere school.
IV was dat een, een Christelijke school of een?
AB Nee, was geen Christelijke school. Ja, de lagere school was een christelijke school, zwaar Gereformeerde school ook weer. Ja, nee, maar ja, dat is in de jaren dertig.

00:07:00

[image 01:06:46:18]

- IV En herinnert u zich iets dat in de dertiger jaren, er verandert dan nogal wat in de wereld,
AB Ja.
IV in 't buurland gaan dingen veranderen. Kunt u zich, u bent dan nog een jonge tiener,
AB Ja, een jonge tiener ja.
IV kunt u zich iets herinneren van thuis of op school of in de omgeving van dat daar over gesproken werd?
AB Ja, kijk er werd gesproken naar aanleiding van de preken die ze tweemaal per week zondagsmorgen en zondagsavonds in de kerk hoorden. Nou lag het eraan welke dominee dat er was. De ene dominee, en dan kan ik die namen wel noemen maar dat doet hier nou niet ter zaken, die zijn toch al lang dood,

00:08:00

[image 01:07:44:09]

- AB die was meer sociaal gevoelender en uitgebreider dat ie dus z'n preek lanceerde, via de Bijbel, via de teksten van de Bijbel, als de ander. Dus als, er waren dominees dan zaten de mannen die zaten, vrouwen over het algemeen ook, maar vrouwen die sliepen nooit in de kerk, maar mannen sliepen haast altijd in de kerk. Ook mijn vader. Maar wanneer die mannen zo zaten te kijken, zo (kijkt schuin omhoog), dan had de dominee het goed gedaan. En dan had ie dus werkelijk, iets sociaals geraakt. En dat raakte iedereen wel. Kan wel eens positief, kan wel eens negatief uitgekomen zijn bij die mensen die daar zaten. Maar de kerken zaten altijd vol.

- IV Bedoelt u dat die sociale dominee wel eens iets

00:09:00

[image 01:08:42:01]

- IV besprak in z'n preken over wat er in de wereld aan het gebeuren was?
AB Ja, ja.
IV Kunt u daar een voorbeeld van geven?
AB Nou, ik niet want ik was, ik was ontzettend een draaikont. Mag ik dat zeggen zo?
IV Voor deze keer.
AB Ja, en ik kon niet luisteren naar een dominee. Ik kon dat niet zo. Toen niet hè, daar was ik nog te jong voor. Later wel natuurlijk, later wel. Maar ik kon niet zo erg luisteren naar de dominee, nee. Ik wist dat die er was. Voor mij duurde de kerkdienst ongeveer, zeg maar vijf, zes, acht uur. Das niet waar natuurlijk, anderhalf uur duurde de kerkdienst, maar voor mijn gevoel was het uren. Een dag, zondags ging ik heel de dag naar de kerk. En dat was, dat moest dan, hè?
IV En u heeft zelfs de sociaal gevoelige dominee nooit iets prettigs horen zeggen?

00:10:01

[image 01:09:40:14]

- IV Waar u van wakker bleef?
AB Nee, nee want later ben ik ook, ja, ik ben ook op catechisatie geweest natuurlijk en dan spreek je de dominee meer, meer over de tafel heen. De dominee over de kansel daar verstond je helemaal niets van. Maar ja, catechisatie werd daar ook niet. Het was hoofdzakelijk dus Gods woord, uitleg Gods woord, Bijbel, Bijbel, Gods woord, Oude Testament, Nieuwe Testament. Veel leren uit de Bijbel. Teksten leren uit de Bijbel en dan niet te vergeten dat je dan de zondagen moest leren. Ik weet niet of u weet wat dat is? Dat zijn de zondagen, dat zijn er tweeënvijftig van de Heidelbergse catechismus . En die moest je dus, elke week moest je er

eentje leren. Dat zijn er tweeënvijftig, dus dan had je hem uit per jaar. Maar goed, dan begon je weer opnieuw.

IV Dat is het akelige verhaal ja (...?). Was er iets wat bij u door druppelde thuis

00:11:00

[image 01:10:37:12]

IV over wat er, laat ik precies zijn, in Duitsland gebeurde in de dertiger jaren? Werd er iets over gesproken?

AB Ja, maar erg, erg. Wat ik me kan herinneren, dat moet ik even zeggen natuurlijk, want ik was jong. Summier. Mijn vader die wilde daar dan nog wel eens wat over praten. Mijn vader die kwam uit een beetje wat lossere gezin, een beetje, ook een Gereformeerd gezin uiteraard. Negen kinderen. Mijn moeder was wat strenger en die, ja snoelde (...?), die wilde dan liever maar dat mijn vader daar dan niet zo over uitbreidde en niet zo over discussieerde. Dat was het. Dus er werd wel wat over gesproken, ook met zijn broers.

IV Hoorde u er iets van, wat zei ie dan?

AB Nou ja, dat het dus een moeilijke tijd zou kunnen worden en dan werd dat dan toch wel weer afgedaan met

00:12:00

{01:11:35:03}

AB och God die reageert over ons en God waakt over ons en dat is uiteindelijk het dan natuurlijk hoor. Dat was niet alleen bij ons hoor, dat, dat moet u niet denken, tenminste hoop ik. Dat was in het algemeen.

IV Daarom vraag ik het, en heeft God het uiteindelijk goed gedaan voor Nederland, zal ik maar zeggen, bleef het rustig?

AB Dat is je vraag aan mij nu?

IV Ja, ja. Want het ging mis hè?

AB Volgende vraag. (wordt een beetje gelachen door AB en IV). Ik kan, daar kan ik niet, ik kan niet over God oordelen. Ik ben niet meer gelovig, ik ben niet van een kerk, maar ik heb toch nog een dergelijke opvoeding gehad dat ik niet kan beslissen over God en zijn wegen eventueel.

IV Die, laat ik het zo vragen, de oorlog rolde naar Nederland, en kwam die oorlog

00:13:00

[image 91:12:32:18]

IV voor u geheel verwacht in de uwe (?) ?

AB Onverwachts, onverwachts. Zo onverwachts zelfs dat wij naar het bombardement van Rotterdam gingen we boven op het dak staan. (AB glimlacht). Ja. Wij zagen veel vliegtuigen komen. We hadden eerst al vliegtuigen zien komen 10 mei. Toen kwamen er heel veel vliegtuigen over en die gooiden alsmaar parachutisten uit en dat was dus op ons vliegveld in Rotterdam Waalhaven, dat u even een naam, maar daar kan ik nu eventjes niet opkomen. Komt misschien nog wel. En nou, daar zag je dus die parachutisten vallen, dat had je van je leven nog nooit gezien natuurlijk. Ook mijn vader niet, mijn moeder niet, mijn broer. In ieder geval, nee. Wij hadden dus boven een schooltje en dat had een plat dak. Het schooltje had een plat dak.

00:14:00

[image 01:13:30:08]

AB En dan kon je zo van het balkon af, bij wijze van spreken, nou ja, van de veranda af zo oplopen, maar dat mocht niet natuurlijk, vanwege dus lekkage. Maar boven op ons huis had je ook een appel (...?) en daar had m'n vader dus een trapje staan en dan gingen we op dat dak staan. En dan zagen we dus die parachutisten. Nou 14 mei toen dachten we weer parachutisten te zien, maar toen kwamen er weer zoveel vliegtuigen en toen zeiden we "We moeten kijken,

we moeten kijken." Ja, het is erg, erg, erg raar misschien. En we stonden daar, we zagen zo de bommen naar beneden vallen en met vreselijke herrie en vreselijke branden en vreselijke, nou ja goed. Dus dat was niet zo gek, die viel op het centrum. Zijn we dus, nou, ter plekke hebben we dus Rotterdam zien bombarderen. Ze vlogen heel laag.

IV Als je ergens niet op een dak moet gaan staan is het in Rotterdam op 14 mei '40.

AB Nee, dat lijkt mij ook niet.

00:15:00

[image 01:14:27:23]

AB En wij waren maar het enigste met een plat dak dus we konden niet zeggen en er stonden er in de omgeving ook veel.

IV Vielen de bommen ver weg?

AB Ja, nou betrekkelijk. Kijk, het waren Insul (...?) bommen, brisantbommen zoals dat tegenwoordig is, dat is, zoals dat van de laatste wereldoorlog kennen. Ja, eigenlijk toch niet zo, want het was een vreselijke herrie, maar het was hoofdzakelijk brandbommen die gegooid werden, maar ook brisantbommen wel, maar in kleinere aantallen waarschijnlijk.

IV Is toch nog een narigheid (?)

AB Maar er zijn, er is een hele hoop vernield in ieder geval.

IV Ja. Nederland capituleert kort daarna, hè?

AB Ja.

IV Herinnert u zich hoe daarna in de straat of bij u thuis op werd gereageerd?

AB Nou ja, de moed van de mariniers werd besproken over, op de Maasbrug. Want die hebben tot de laatste man door gevochten.

00:16:01

[image 01:15:26:08]

AB En dat werd besproken. Ja natuurlijk ook wel meer. Ja tuurlijk ook zeer zeker het bombardement, ja dat kon ik wel begrijpen. Wat dus niet gebombardeerd is in Rotterdam is het overgrote deel uiteraard. Maar die mensen dus die niet gebombardeerd zijn die spraken over het bombardement. Dat is logisch. En daar zijn natuurlijk ook veel familieleden van omgekomen daar in dat bombardement van mensen die dus daar niet woonden.

IV U zat op school nog?

AB Ja, ik zat op school, op de lagere school.

IV De lagere school. In 1940, is dat zo?

AB Euh, nee, in '39 zat ik op de Ambachtsschool. Wou ik even zeggen want dat heb ik nog. Toevallig heb ik dat eventjes opgezocht. (AB pakt papier erbij) De tweede van de tweede 1941 heb ik mijn diploma gehaald

00:17:02

[image 01:16:24:18]

AB en dat heb twee jaar geduurd hè. Dus het was een cursus van vier maal een half jaar. Dus in '39 werd ik de tweede van de tweede ben ik dus van school af gegaan.

IV Ik geloof u woord erop (kleine lach). Die ambachtsschool zaten, was het een religieuze school?

AB Nee, dat niet.

IV Openbaar

AB Een openbare school.

IV Dus er zaten kinderen van alle

AB Van alle klassen, allerlei geloven of niet geloven, om dan er was maar één ambachtsschool in Rotterdam Zuid.

IV En ging dat allemaal goed met mekaar om?

AB Ja hoor. Natuurlijk wel. Want mijn vrienden waren van de Gereformeerde kerk en de vriendinnen waren van de Gereformeerde kerk. Nee hoor dat zegt niks. Het is niet zo dat als je

Gereformeerd bent dat je dus helemaal Gereformeerd bent. Dat was het niet hoor. Dat kon ook niet ook.

00:17:59

[image 01:17:19:01]

- AB Ik kwam meer in aanraking met kinderen of met jeugd die niet van Gereformeerde kerk kwamen dan wel.
- IV Joodse jongens?
- AB Nee. Nee, geen Joodse jongens.
- IV Zaten er Joodse jongens op school dat je weet?
- AB Op de ambachtsschool zaten Joodse jongens, maar omdat je dat niet weet, want die jongens zich, die maakte d'r eigen niet bepaald bekend. Zeker niet nadat dus de oorlog, want toen wisten de Joden al wat er aan de hand was. Wij wisten dat veel minder. En ook die kinderen, dus, maar ja, ik heb wel gehoord dat er dus subsessievelijk dus ook wel eens een jongen dus niet meer op school kwam. En dan werd er gezegd van "Joh, dat was een Jood." Nou ja, dan was het ook, dan was het af.
- IV Dan was het af?
- AB Ja, dan werd er door de jongens, dan werd er gezegd van ja, er werd niet meer gevraagd van waar is ie gebleven of is ie naar een andere school gegaan of zoiets

00:19:00

[image 01:18:17:23]

- AB omdat het wel eens meer gebeurde dat er iemand naar een andere school ging. Maar dat is, dat heb ik dan wel eens gehoord dat, maar niet bij ons uit de klas in ieder geval. Want wij hadden geen grote klas, wij waren maar met z'n achten.
- IV Bij u in de klas, is daar een jongen, laat ik zeggen, ineens niet meer op komen dagen
- AB Nee, nee.
- IV of was dat in andere klassen?
- AB Nee, dat is niet in onze klas, of in mijn vak, dat bedoel ik eigenlijk.
- IV En dan werd er gezegd van "Ach, het was een"
- AB Ja, het zou waarschijnlijk of, ja, het was een Jood geloof ik. Want dat wist de één weer wel en de ander wist het niet. Dus de één zei "Dat is niet waar." en de ander zei "Ja, dat is wel waar hoor." Nou ja, dan krijg je dus die tegenstrijdigheid.
- IV En dat was, laat ik zeggen, voldoende om duidelijk te krijgen wat er met iemand gebeurd was?
- AB Mja (haalt schouders op).
- IV Werd er dan nog verder gevraagd waar zo'n jongen dan naartoe was gegaan?
- AB Nee. Niet, niet door de medeleerlingen.

00:20:00

[image 01:19:15:11]

- IV De sfeer in uw directe omgeving
- AB Waar?
- IV In uw directe omgeving, thuis, veranderde nou naar de Hollandse capitulatie?
- AB Ja.
- IV Wat veranderde?
- AB Ja, het praten. Angst, angsten. Want Warschau was gebombardeerd, Rotterdam was gebombardeerd. De poging dus om te doen om, om, om een, in Engeland te komen. Een Atlantic Wall die dwars door Rotterdam werd gezet. Weet u, heeft u daar wel eens van gehoord, Atlantic Wall (?)?
- IV Ja.
- AB Die er dwars doorgezet werd dat de tram die kon nog, die kon maar zo'n stukje dus doorheen. En, en dat kon weer gesloten worden. Al die dingen die we dus mee maakten, zagen.

00:21:00

[image 01:20:13:16]

AB Nou later, dan praat ik dus weer over wat later, kregen we dus de arbeidsinzet. Nou ja, daar werd over gesproken natuurlijk. Wat dus voor de oorlog, dus in de tijd dat alles paas en vrede was, dat daar niet over gepraat werd. Dus, u praat over, u vraagt over verandering, nou dat vind ik dan wel erg veel verandering. Arbeidsinzet betekende dus dat de vrijgezellen jongens boven de vijftientig of tweeëntwintig jaar, maar daar wilde ik even vanaf zijn, zich dus moesten melden voor de arbeidsinzet. Nou ja goed, dat werd dan niet direct gedaan. Hè, dat was, daar stond ook nog niet zo'n zware sanctie op van de Duitsers. Dan, toen waren dan de patroons, dus de bazen, die waren dan al verplicht om die leeftijdsjongens, dus jongens met die leeftijd, dus op te geven, die namen op te geven. Nou ja goed, en anders dan hebben we de domicilie (?). Die jongens kregen dan

00:22:00

[image 01:21:10:23]

AB het bericht uiteindelijk arbeidsinzet. Dan waren ze verplicht om zich te melden in de Bospoldeplein, als ik het goed had, en dan hebben ze ze naar Duitsland gestuurd en dan werden ze daar ter werk gesteld in een, een grote fabriek uiteraard.

IV Kwamen er ook regels voor de Joden?

AB Ja, best wat (?), tenminste best wat (?). Ja, ze moesten met een ster op gaan lopen, ze moesten met een gele ster op gaan lopen. Die moest wel dus zo, dusdanig dus op de goede plek zitten, plus dat die ook perfect er dus op zat, want anders kregen ze daar moeilijkheden mee. Joden mochten niet overal in elke, maar dat duurde, het werd steeds erger, mochten, niet in alle zaken werden ze geholpen. En d'r werd ook min of meer sanctie uitgevoerd, uitgeoefend,

00:23:00

[image 01:22:08:12]

AB dat de Joden ook niet meer geholpen werden door, zeg maar, een winkelier. Dat werd natuurlijk niet altijd gedaan. Zeer zeker als er iemand, als er niemand in de zaak was of d'r waren mensen in de zaak, die noemden ze dan 'goed'. Hè, die waren goed. Nou, dan werd er gewoon niet aandacht aan besteed. Maar als er twijfelgeval in de zaak stond die waren minder 'goed', die praten wel eens een beetje in het voordeel van die Duitsers. Wat ik nu Duitsers zeg dat werd toen iets anders gezegd. Dan, nou ja, dan, kreeg je, dan moest die Joodse meneer of mevrouw maar even wachten tot dat die persoon dan geholpen was, want die hielpen ze dan ook wel eventjes er tussendoor. Begrijp u? Dergelijke dingen gebeurde, niet altijd natuurlijk.

IV Maar pas als iedereen geweest was?

AB Ja.

IV Werd het nog erger voor de Joden als dat ze bij de bakker wat later geholpen werden?

00:24:00

[image 01:23:05:23]

AB Dat lijkt mij wel. Dat lijkt mij wel, ja.

IV Wat zag u daar zelf van?

AB Niet veel. Niet veel. Waarom niet? Omdat Joden hielden het zo onder elkaar, heb ik later begrepen. Want u vraagt het nou, en dat heb ik, als je dan ouder wordt dan vraag je je dat zelf ook wel eens af. Heb ik daar nou niks wat van gemerkt hè. Nee, nee, dat ging zoveel, er gebeurde zoveel, dat je dat eigenlijk niet eens zo, ja, je vond het wel zwaar, maar. Mensen hadden het wel zwaar, maar we hadden het allemaal zwaar.

IV Je kunt niet op alles letten.

AB Je kunt niet op alles letten.

IV Die ster werd gedragen

AB Ja.

IV waren er ook mensen in de buurt bij u die die ster droegen?

AB Ja.

IV Wie?
AB Buren.
IV Buren?

00:25:00

[image 01:24:03:20]

AB Ja, niet de naaste buren, maar ik noem ook buren als je in de straat, mensen in de straat dat noem ik ook buren. Zeker als je in een gewone straat woont, want wij hadden geen naaste buren, vanwege dat schooltje. Maar later zijn we dan verhuisd, zijn we naar de Pretorianlaan, naar een verdieping gegaan. Maar goed, in ieder geval, heb ik wel gezien ja.

IV Zeiden vader of moeder daar iets over thuis?

AB Over ?

IV Die ster.

AB Ach ja. Ja, erg, erg. "Erg he!". Maar de Duitsers gaven zelf weinig los van wat er met die Joden gebeurde en wat ze wel los lieten dat was dus dat ze wel getolereerd werden. Alleen op de wijze van de Duitsers en die,

00:26:00

[image 01:25:01:01]

AB die deden alleen maar goed voor de Joden. Ze wilden ze dus bij elkaar houden. Ze wilden niet dat ze in de handel kwamen, absoluut niet. Want alle handel die ze al hadden, dat waren ze al kwijt. En ze wilden ze dus eigenlijk dus plaatsen daar, en dat werd dan publiek gemaakt, waar ze het wel goed hadden. Ze moesten wel even wennen, maar ze hadden het wel goed. Dat stond ook in de krant.

IV Één tel. Even een microfoon probleempje. We gaan weer verder. De Duitsers hadden het beste voor met de Joden.

AB Ja, dat maakten ze publiek.

IV Op wat voor een manier?

AB De krant en we hadden maar één krant meer.

00:27:00

[image 01:25:58:13]

AB En dat was De Telegraaf. Het spijt me dat ik dat zeggen moet, maar daarom heb ik, ben ik ook geen, heb ik nooit *De Telegraaf* in huis willen hebben.

IV Wat stond daarin?

AB Nou, daar stond in wat ik nu net gezegd heb, dat ze dus het beste voor hadden met de Joden. Dat ze helemaal de Joden geen kwaad wilden doen. Dat ze de Joden dus, en net zoals in Duitsland. In Duitsland waren de Joden al veel eerder, want in 1933 is Hitler aan het bewind gekomen. Nou in 1936 is zijn bewind doorgezet en ik dacht in 1938, nee 1936 is die al met een deportatie met Joden begonnen. En toen in Polen in 1939, nou dat heb ie goed doorgezet en toen waren wij nog in vrij, nog niet in oorlog. Dus al die dingen die zijn daar wel gebeurd, maar daar is eigenlijk weinig van in, in, over de grens gekomen. Althans, de Nederlandse grens

00:28:00

[image 01:26:56:18]

AB laten we daar, de Belgische grens, nee, maar dat denk ik wel. En dan Duitsland is de andere kant. Wij hebben maar twee landen waar we aan grenzen. En ja de Noordzee die doet niet mee. Nou, dus, dus op die manier wist je ook, wist je dat, je wist er wel wat van. Want er waren natuurlijk mensen die reisden naar Duistland en die hoorden dat. Maar de mensen zelf daar die waren, die stonden onder de knoet van Hitler die, met zijn trawanten. Nou, die dorsten niets te zeggen. Een enkeling die zou ook wel eens wat gezegd hebben. En die enkeling die kwam dan wel eens naar Nederland en die vertelde dat. Dus het was allemaal van mond tot

mond tot mond. Dus werkelijk goede berichtgeving was er niet. Nou en de andere kranten zoals de, de Rotterdamse krant en er zijn nog vele meerdere kranten die we hadden, het Nieuwsblad, die hebben zich zelf geliquideerd. Tenminste, geliquideerd is het woord niet, maar ze hebben zich geschrappt. Die zijn gewoon ondergedoken. *De Telegraaf* is overgebleven

00:29:01

[image 01:27:55:02]

AB de *Telegraaf* heb die berichtgeving van de Duitsers in de kranten gezet. Nou, en dat kregen wij. Als je wilde.

IV Stond in de *Telegraaf* waarom die mensen een ster droegen?

AB Wat?

IV Stond er in die *Telegraaf*, stond daar ook geschreven waarom die mensen een ster moesten dragen?

AB Nou, om ze dus, dat ze dus gegroepeerd, makkelijker gegroepeerd zouden kunnen worden door de Duitsers. Want het was in Duitsland ook zo en ze hoefden helemaal nergens bang voor te wezen, nergens zus en nergens zo. Dat werd wel goed gemaakt.

IV Werd dat thuis bij u begrepen?

AB Besproken ja, nou ja, er werd over gepraat ja. Dat wel. Over dat wel.

IV Dus gegroepeerd. En wat bedoelden ze daar verder mee, stond in de krant? Wat zou er dan gebeuren?

AB Ja, wij hadden de *Telegraaf* niet hè.

00:30:00

[image 01:28:52:02]

AB want wij waren natuurlijk niet van die richting. Wij hadden dus *De Rotterdammer*, en de *Rotterdammer* was een Gereformeerde krant en die heb zich dus ook, die zijn, die hebben zich ook dus weg gecijferd. Dus, de *Telegraaf*, nou ja, die werd dan wel eens gekocht. Nou ja, dus daar weet ik, daar kan ik u dan geen goed antwoord op geven wat dan exact in die *Telegraaf* in die krant heb gestaan. Maar algemene berichtgeving was dat. Stond ook aangeplakt hoor, want veel mensen hadden geen krant. Maar ja, er werden ook hele delen van kranten werden aangeplakt door de, door de, door de, nou ja, de Duitse bezetting. Dat zijn altijd geen Duitsers. Daar waren natuurlijk ook zat Nederlanders die dat dan deden.

IV Wat, hoe ging het verder met de Joodse bewoners van Rotterdam. Ze moesten een ster dragen om ze beter te groeperen, zegt u. Hoe ging het verder?

00:31:00

[image 01:29:49:04]

AB Nou, hoe het verder ging, dat was dus dat ze dus moesten melden om dus op reis te gaan en dat was in 1942. Toen is het, ja, goed op gang gekomen. Om op reis te gaan om in Duitsland te werkgesteld te worden naar het werk van hun kunnen. Dus, bijvoorbeeld een ingenieur, die zou daar ingenieurswerk, dat moest je natuurlijk niet zo nauw bekijken, voor enige jaren. Tot dat Duitsland dus hun doel bereid hadden. Datgene waar ze dus, nou ja, mee bezig waren, dus Europa te veroveren, het liefst nog veel meer. Azië eventueel. En dan zouden dus die, die Joden zouden dan makkelijk weer dan naar hun, naar hun roots terug kunnen komen.

00:32:00

[image 01:30:46:19]

AB Maar dat was dan nog even ver weg en dat zou dan wat tijd duren.

IV Hoe kwam u dat te weten dat, dat zo ging?

AB Nou, dat werd aangeplakt, want de Joden moesten zich massaal melden. Die moesten zich massaal melden daar. En als je geen Jood was, je las het wel. Dat werd overal aangeplakt. En nou, de Joden hebben zich dan moeten melden en die moesten dan ook massaal naar punten komen daar waar ze dus, dus opgevangen werden. Maar ja, beter gezegd, opgevangen werden

- even, en dat ze dan getransporteerd werden naar dat werk dat hun dus beloofd was in Duitsland. Eventueel België, eventueel, nou ja, Frankrijk.
- IV En hoe zouden ze daar naar toe gaan?
- AB Veelal, dus ze werden daar, ze moesten naar punten komen. Dat was hun, dat was de eis die er ook stond. Ze moesten naar punten komen.

00:33:00

[image 01:31:44:00]

- AB bijvoorbeeld naar een bioscoop. Ze moesten komen naar een schouwburg. Dan pak ik eens even een stad. Kan ook een stationnetje zijn geweest. Dat ligt er aan. Kijk, als er kleinere dorpen, zoals Zuid Hollandse eilanden. Die heeft veel kleine dorpen en Zeeland ook wel. En die hebben dan ook wel stationnetjes. Ze hebben ieder geval wel een, zeg maar, een plein. Nou, daar moesten ze komen, met hun bezittingen, met hun bezittingen, om dus op reis te gaan. Dus niet meer terug te komen naar hun huis.
- IV Heeft u het vertrek van die mensen gezien zelf?
- AB Ja, dat heb ik gezien, daar ben ik dan, dat heb ik gezien, omdat ik dus werkte, ik was dus van school af al, en het is

00:34:00

[image 01:32:42:11]

- AB 30 juni 1942 zijn de eersten Joden aangekomen in loods 24 aan de spoorhaven in Rotterdam om daar in een hele grote loods te verzamelen. Dus, dan praat ik nu natuurlijk niet over enkel Rotterdam, maar ook over de eilanden en delen van Zeeland. En om daar dus te wachten op het grote transport naar hun werk in Duitsland. Naar hun bestemming in Duitsland, laat ik het zo zeggen. Met vrouw en kinderen, dus hele familie. Niet bepaald een man, zoals bij de arbeidsinzet, dat waren de mannen die moesten weg uit Rotterdam en dergelijke steden, maar

00:35:00

[image 01:33:39:23]

- AB die moesten met hele gezinnen. Dus d'r liepen met, en ze, en vanaf de eilanden. Ja kijk, vanaf Rotterdam, vanaf de Molukken ging er een spoortreintje. Dat was de Rotterdamse Stoomtrammaatschappij. En die ging ver weg hoor, die ging tot aan Zierikzee toe. Maar dat was een smal spoor. En ze stomen dat natuurlijk. En ja dan had je wel meer stoomtreinen, daar gaat het niet om. Nou, maar die vervoerde ook vee en die vervoerden ook suikerbieten. En die had dus niet alleen passagiersvervoer, eigenlijk passagiersvervoer was eigenlijk maar zeer klein van dat treintje. Was d'r wel vooral zomers, dat ging, van je moeder mocht je dan mee naar het strand, Ousvoort of zoiets. Maar ze vervoerden hoofdzakelijk

00:36:00

[image 01:34:37:11]

- AB dus goederen. En ze hadden dus ook goederenwagons, ook weer een smal deel. Een smal spoor. En met die treintjes, met die trein dan, want er was er dan één, ja, er waren er eigenlijk twee hoor, werden ze dus naar de Molukken gebracht, de Joden, in die spoorwagons, in die dichte spoorwagons, veelal. Nou dan moesten ze zich melden, nou dat kwam allemaal bij elkaar. U kent dat wel wat voorstellen denk ik. Nou ja, daar werden ze ingeladen en kwam dus naar de Molukken en daar vandaan moesten ze lopen, dat noemen ze de tweede Rozenstraat. Tenminste, na ja nee, de tweede Rozenstraat. In ieder geval, daar moesten ze vandaan lopen naar loods 24, waar ik dus tewerk gesteld was door mijn baas, want ik was inmiddels bij een loodgieterbaas.

00:37:00

[image 01:35:35:06]

AB Van der Laan, van der Bree en dat was een gerenommeerde zaak, een grote zaak. Ja, die werd gewoon aangesteld dat die dus, in die loods moesten wij zorgen dan dat er waterleiding kwam, afvoer voor de waterleiding. Dus wasbakken, ook voor te drinken en te wassen eventueel en ook wc's. Dat de mensen dus nou ja, hun behoeften konden doen. Andere firma weer, die ken ik niet, dat zou waarschijnlijk, nou ja, dat weet ik niet, maar daar wil ik me niet aan wagen, die moest bijvoorbeeld wat kribben in mekaar timmeren. Kribben, wat schotten, zeker voor de vrouwen ook een beetje, dat die wat apart waren. Maar niet helemaal dicht hoor, ook niet helemaal dicht. Ook de wc's waren niet helemaal dicht, die toilets hè. Waren wel wat afgeschut hè. Nou daar waren dus hè, nou ja, dus dat moest dus gedaan worden.

00:38:00

[image 01:36:32:15]

AB Dus ik als jongen van vijftien, zestien jaar werd daar, moest daar, ja, als je hulploodgieter ben dan heb je nou niet bepaald dus het soldeerwerk en het drijfwerk van lood (??). Want dat moet je alleen nog maar sjouwen, je moet dus aanbrengen datgene wat de loodgieter vergeten is of wat ie niet op zijn werk heeft. Dus ik moest heen en weer van de zaak, dat noemden ze de winkel, in die jaren heette dat zo. Bij een loodgieterzaak heette dat nooit de zaak maar de winkel. Dus moest ik naar de, nou, ja, naar het object, naar de locatie en dat was dus die loods, en daar waren Joden, die waren dus allemaal aankomen lopen, aankomen lopen. Nou en

IV Hoe ver hadden die gelopen?

AB Nou, dat was nog een heel eind. Ik denk haast van de Molukken af, en zeker als je dat met een kind zou moeten doen, is dat gauw een uur lopen denk ik wel. Is een uur lopen. Maar ook van andere delen van Rotterdam, werden ze ook.

00:39:00

[image 01:37:29:22]

AB Maar er kwamen ook bussen. En daar stapten ook Joden uit en die waren, die zagen er een beetje netter uit. Ja, verschil moet er zijn, dat is altijd al geweest.

IV Hoe bedoelt u?

AB Nou, dat vind ik, dat heb je altijd al gehad en dan, want de Joden die daar van de Molukken afkwamen. Ja zo heet dan die loods, zo heette die loods dan hè, nou ja, dat waren gewone mensen natuurlijk. Doodgewone arbeidersmensen. Maar ja, er waren ook gewoon wat rijkere Joden natuurlijk en die werden toch wel een beetje behandeld, anders behandeld, denk ik. Denk ik, maar ik wil daar niet verder op in gaan. Dat

IV U bedoelt dat mensen die met de bus kwamen wat rijker gekleed waren?

AB Ja, die waren rijker gekleed ja. Ja, die waren beter gekleed, mooiere jassen, mooiere hoeden, maar ja, dat zegt ook niks. Die mensen zijn dezelfde kant opgegaan, allemaal. Nou ja, maar goed, in ieder geval

00:40:00

[image 01:38:27:11]

AB dat was dan maar weinig. Maar ja, ze, dan waren er zovele en dan kwam er een trein en dat was geen smalspoor. Die reed voor die loods langs. Dat was dus een vaste lijn, een rails lijn die daar lag. En daar, dat was dan een lange trein met allemaal wagons, zwarte wagons met schuifdeuren. U kent ze wel. En daar werden dan de Joden in getransporteerd. Niet geslagen, dat heb ik niet gezien dus dat, dat zal misschien ergens anders gebeurd zijn. Maar ze werden ook, ja, min of meer ook niet geholpen. Ze hielpen mekaar om erin te komen. Zeker met vrouwen en kinderen. Nou, als zo'n wagon vol was, volgende wagon, volgende wagon, volgende wagon. En als dan die trein vol was dan werd die, dan reed die weg. En dan kwamen er weer Joden en dat heb dan een jaar geduurd. Een klein jaar geduurd. Maar ik heb er geen jaar mee gemaakt, dat moet ik even zeggen. Want in die tijd waren natuurlijk niet wc's klaar.

00:41:00

[image 01:39:25:17]

- IV Dus terwijl die, ik probeer het plaatje even te krijgen, probeer een beetje beeld te krijgen, terwijl u daar staat te lood gieten of dingen moet dragen komen er mensen aan steeds.
- AB Ja, komen er mensen aan. Onder bewaking hè.
- IV Ja, van wie?
- AB Duitse militairen.
- IV Altijd?
- AB Blede (...?), ook politie.
- IV Duitse politie of?
- AB Nee, Nederlandse politie.
- IV Hoe lag die verhouding tussen Duitse politie en Nederlandse ?
- AB Nou veel meer Duitse, Duitse militairen natuurlijk. Met geweer aan de schouder. Niet, niet, niet op de heup of zoiets, maar op de schouder. Joden die waren ontzettend, en daar heb ik wel als jongen over verwonderd, dat ze zo, zo als een lam, zo staat dat in de Bijbel, als een lam ter slachting zo geleid werden. Ze

00:42:00

[image 01:40:23:06]

- AB Ze waren, ze waren, ze kwamen helemaal niet in protest. Ze kwamen nergens tegenop. Ze ondergingen dat zo en daar heb ik me als jongen toen al min of meer een beetje over verwonderd dat ze. Er was er niet één in opstand. Ach, die zullen er wel geweest zijn, maar ik bedoel, over het algemeen niet. Hè, wat ik dus meegemaakt heb en dat is dan natuurlijk niet het overgrote deel, maar ik heb dus daar wel. Geen opstandmensen, mensen die, ik heb er ook mee gepraat en ze vroegen, en je praatte wel, of ik hoorde ze praten, laat ik het zo zeggen, want zelf mocht ik er niet mee praten. En dan, dan zeiden ze, dat dan met mekaar "Ja, ja, och ja, we gaan naar, ja, ja, ja, ik denk haast dat ik naar Berlijn moet. Hè, Berlijn, want daar is wel veel werk voor mij voor mijn sector." en een andere Joodse meneer die had het weer, zeg maar Hamburg,

00:43:01

[image 01:41:21:12]

- AB die had het over Leipzich, die had het dus over Lübeck. In ieder geval, over een streek waar die dacht dat ie daar wel, waarschijnlijk hebben ze dat wel een op moeten geven, want ze hebben allemaal formulieren in moeten vullen hè? Thuis al, voordat ze dus naar die demarcatie (?) gingen, van hun huis uit.
- IV Wat voor form ?
- AB Nou dat weet ik niet. Ik heb ze nooit gezien, maar ze hebben allemaal wat, daar zou dan wel op gestaan hebben wat is uw, wat is uw zin, wat is uw roots, wat zou u willen dat u naartoe gezonden werd. De één zou dan bijvoorbeeld Berlijn gezegd hebben, en de ander zegt "Nou ik heb nog een verre familie in Hamburg." wat ik u net zeg. Maar dat, ik heb nooit zo'n formulier gezien hoor.
- IV Even een batterijtje wisselen, denk ik, van de, de camera. We hebben even van batterij gewisseld.

00:44:00

[image 01:42:17:24]

- IV De smalspoortrein die mensen vanuit de omgeving van Rotterdam
- AB Hoofdzakelijk het zuiden van Rotterdam dan hè.
- IV Ja, uit Zeeland beetje die kant.
- AB Ja, Zeeland en Zuid Hollandse eilanden.
- IV Ja. Was een smalspoortreintje.
- AB Ja.
- IV Wat zat daar voor personeel op?

- AB Van, ja, dat waren ambten, ja, ja, laten we het maar ambtenaren noemen van de Rotterdamse tramwegmaatschappij. Dat is enige wat ik zou, dat gis ik een beetje hoor.
- IV En op de treinen die uiteindelijk de mensen vanuit de loods weer verder brachten
- AB Ja.
- IV wat zaten daar voor personeel mensen op?
- AB Dat zou ik niet kunnen weten, want

00:45:00

[image 01:43:15:19]

- AB als de spoorwegstaking al geweest was, maar daar zit ik nu aan te denken, maar ik weet de datum, want de spoorwegstaking niet, dan zaten er Duitsers op. En ik denk haast dat het dat wel was.
- IV U bedoelt dat na de spoorwegstaking
- AB Reden er geen treinen met Nederlands personeel.
- IV Dat u weet.
- AB Dat ik weet.
- IV Die loods nog eventjes. Hoe moet ik me dat voorstellen, hoe lang is die loods en hoe breed?
- AB Nou die was, pakweg, zeg maar 80 a 100 meter lang, grote loods. 80 meter, ik moet me dat ook even weer, zwaar te proberen te herinneren hoor en dan een breedte van een 30 meter en dan helemaal leeg, want voorheen, voorheen was het een loods. Oving (...?)

00:46:00

[image 01:44:13:01]

- AB heette die firma, die handelt in staafijzer. Kent u dat? Dat kunnen pijpen zijn, pijpen is wel een staafijzer, maar pijpen. Nou dan heb je hoeklijn, theelijn (?) enzovoorts, hè. Dat werd er niet gemaakt, dat werd er verhandeld. Dus dat kwam er en dat ging er weg.
- IV Maar dat lag nergens meer in de loods? Loods was helemaal leeg.
- AB Nee, loods was helemaal leeg. Dat was, dat was in '42 dus alles hadden ze al weg gehaald de Duitsers.
- IV Was het winter of zomer?
- AB Zomer.
- IV Hoe was de temperatuur in de loods?
- AB Ja, toen wij daar werkten viel dat wel mee en het was niet zo erg warm. Het was niet zo erg warm, maar dat viel wel mee. Want ik, ja, ik was zelf dan ook met een. Ja, ik had, wat ik u al zei, over die, over de, de Joden die met de bus zijn gekomen
- IV Ja.

00:47:00

[image 01:45:10:19]

- AB had ik dan een snorretje en doordat ik, ja ik was nog wel een beetje druk, ja ik reed, ik mocht er dus in en uit natuurlijk, maar dat begrijpt u wel.
- IV Dat was het grote verschil.
- AB Ja, want ik had toen ook wel andere kleding aan. En dan was ik op de transportfiets, nou ja, ik werd waarschijnlijk door een Joodse meneer werd ik in de gaten gehouden, dat weet ik zelf niet,. Ja, niet om me wat te doen hoor, maar die had wat nodig van iemand die dus naar buiten ging. Iemand die buiten dus die loods, dat transport kwam, schijnbaar. Nou enfin, toen op een gegeven moment hield ie me dan aan en toen vroeg die dan "Zeg, jij rijdt nogal eens heen en weer en dat heb ik gezien en zou je voor mij een pakje weg willen brengen?" Ja, dat mocht natuurlijk niet openbaar gezegd worden. Ik mocht helemaal niet praten met die mensen. Die mensen mochten ook niet met de, met de werkmensen praten

00:48:01

[image 01:46:08:24]

AB ook niet met ons. Maar goed, dat wel gedaan. Nou ja, met zoveel mensen die daar lopen. En elke, elke Joodse man en elke arbeider die had dus geen bewaking van een Duitser of zoiets direct bij hem. Nou ik zei "Ja, dat, dat is goed joh." Nee, dat werd dan. Dat was zo'n, zo'n pakje. Zoiets (gebaart met handen buiten beeld). Hij zegt, en dan heb ik dat pas nog weer opgezocht, dat was in de Burgermeester Meineszlaan. Ik wist het niet meer, maar, ik denk, ja waar was dat nou want ik weet wel dat het een schuine straat was op de Middelstraat. Tenminste, de op de Vierambachtsstraat. Nou enfin, dat heb ik weggebracht voor hem, op de fiets, want ik reed nog op die. Maar het was nog wel een eind van mij vandaan hoor van, maar dat maakte dan niet uit. Dat vond ik niet zo erg. Nou, dus dan kwam ik daar zo op dat adres. Daar heb ik gebeld en gebeld en niemand deed open, maar ja, dat, dat is, dat spreekt nou de naïviteit weer. Dat weet ik wel,

00:49:00

[image 01:47:06:00]

AB die jongen van vijftien jaar die moet naïef zijn, want anders is het niet goed. En ik denk wat een ordinair mens, ze weten toch wel dat ik hier sta, ze zouden me best wel gezien hebben. Twee verdiepingen, drie verdiepingen, grote herenhuizen waren dat. Ik denk, nou wat moet ik nou met dat pakje, wat moet ik daar nou mee? Ik denk ja, ik zat er dan mee. Nou, fijn, er werd dan toch open gedaan. En zo is in Amsterdam ook, dan heb je dan, die trappen, die trappen die zijn lang en dan boven is er een portaal en dan is het, ja, donker. Daar, daar, daar is bepaald geen licht. En daar was dan een vrouw en die riep dan wat ik moest. En toen zei ik "Ja, een pakje." Misschien dat die meneer z'n naam nog gezegd heeft, maar dat weet ik niet. Dat weet ik niet meer of dat ie het gezegd heb. In ieder geval een pakje van, nou ja, van een meneer van. Oja, ja, dus ik ben de trap opgelopen. Zij is niet naar beneden gekomen, zij is in het donker gebleven.

00:50:01

[image 01:48:04:22]

AB Nou, ik heb het pakje gegeven en weg en zij ook weg. Ik denk, nou, ook ordinair, ook niet netjes dat ze iemand zo behandelt. Later heb ik dat natuurlijk herzien. Begreep ik dus dat die vrouw haar eigen niet wilde laten tonen, niet wilde, niet wilde laten zijn. Hè, want dat zou best ook wel misschien wel een Joodse familie geweest zijn of iets anders. In ieder geval, het had te maken met de Joden en de Joden die moesten dus gedeporteerd worden. Na ja, en dan, en als je dat dan niet deed, ja dan zou je, dan was je een onderduiker. Hè, dus ik neem aan dat, dat, dat die mensen dus eigenlijk een beetje bang waren van mij. Hè, daar stond zomaar een, een, na ja, iemand. Nou, die zijn allemaal vijanden. Voor de Joden was iedereen eigenlijk een vijand, kan je wel zeggen. Hè, een potentiële vijand, hoeft natuurlijk niet direct of echt te zijn. Na ja, dus ben ik weer terug gegaan. Ik heb die meneer ook niet meer gezien.

00:51:00

[image 01:49:01:05]

IV O, nee?

AB Nee. Ik heb hem ook niet meer gezocht.

IV Was het, hoe vol was het inmiddels in de loods?

AB Nou, heel vol. Was van tijd tot tijd, hè. Wanneer er dan weer zo'n trein kwam, dan werd, dan ging alles weer leeg. Ja, zo goed als leeg, niet helemaal, nooit, nooit helemaal leeg. Nou, dan gingen ze weer en dan werden ze weer afgevoerd. Nou moet ik zeggen dat ik dus, zeg maar, ze bleven maar komen tot 's nachts toe heb ik wel eens gehoord, maar ik was er 's nachts niet hoor. Ja, dat, er bleven maar mensen komen. Er bleven maar mensen komen. Ja, op den duur dan wen je er aan. Ik was er denk ik, ik heb er misschien een week, misschien twee weken gewerkt en heel wat weg zien gaan dan.

IV Kreeg u een footje van die meneer die

AB Nee.

IV die het pakje?

AB Nee, maar daar heb ik ook helemaal niet aan gedacht. Die meneer die was ook in angst. En dat zag ik wel. Ik begreep ook wel, al die mensen waren in angst. Zeker de vrouwen.

00:52:00

[image 01:49:59:05]

IV Waarom?

AB Omdat die altijd dus de moederschap over de kinderen hadden. Ze hadden allemaal kinderen. En een vrouw, een man is dan alleen, meestal alleen. Mannen waren dan een beetje aan die kant (ABwijst naar, voor hem, rechts), die vrouwen waren een beetje aan die kant (ABwijst naar, voor hem, links). Maar de vrouwen hadden dus, ja, hun kinderen bij d'r, hadden meer angst.

IV Konden de mensen in de loods zich vrij bewegen?

AB Ja.

IV Dus gezinnen konden bij elkaar blijven daar?

AB Ja, maar ja, dat was, dat was dan ook zo. Ja, maar niet dat het, dat, dat, dat de Joodse mannen zo erg bij de Joodse vrouwen waren. Die waren een beetje apart, die hadden zich zelf een beetje apart gegroepeerd. Wat ik dus nog heel vaag herinner, dat moet ik er even bij zeggen hoor. Hè, want dan zou je natuurlijk wel te diep gaan met, met, met mn redia (...?). Ik zou wel willen, maar vaak gaat dat dan niet, dan heb, heb ik dan toch wel een beetje een stop

00:53:00

[image 01:50:56:06]

AB dat ik dat niet meer zo weet. Ik weet wel dat die vrouw en kinderen en echt niet zo erg zoveel deed naar de kinderen. Allemaal begrijpend, het lijkt wel van die mensen die begrepen het allemaal zo erg en dat zei ik u net, voordat die batterij afging, dat ik het zo, dat ik de mensen zo, zo lankmoedig vond. Dat heb ik later heb ik daar nog sterk veel over nagedacht. Zo lankmoedig vond ik ze.

IV Wat begrepen die mensen dan zo goed?

AB Nou, ik weet niet. Nou, dat ze dus, dat ze dus geloofden dat ze dus volgens dat formulier daar tewerkgesteld werden. Ik, volgens mij wisten toen de Joden niet dat ze dus daar naar concentratiekampen en vernietigingskampen gingen. Dat wisten ze niet. Wij ook niet.

IV Had u, had u in die loods meer gesprekjes?

AB Nee, niet veel. Nee, je luisterde wel 's, je hoorde wel 's .

00:54:00

[image 01:51:54:05]

AB Kon in die tijd waarschijnlijk wat beter horen als nu.

IV Wat hoorde u dan?

AB Nou ja, dus, wat ik u al zei, hè. Vrij zenuwachtige, beetje nerveus gesprek van de mensen onderling van "Nou, ik denk wel dat ik, laat ik het maar eens zo zeggen, dat ik naar Leipzig gaat. Nee, ik heb dat opgegeven dus, dus" dus dergelijke gesprekken. "Nou, misschien zie ik je nog wel en hoe is het met die en hoe is het met die?" en dan kom je dus bij familie enzovoorts hè. Dus dat wel ja. Maar voor de rest helemaal geen, niets van, nou ja, ik heb ook niets van vreugde gehoord, nee. Mensen, ja ze liepen ook in die rij. Maar ja, ik ken me dat voorstellen, twee jaar later, ben ik zelf bij de razzia weg gehaald.

IV Op het station?

AB Toen kon ik dat dan begrijpen

00:55:00

[image 01:52:51:17]

AB toen, beter als toen ik daar was.

IV Ja, het hemd is nader dan de rok. Die, die mensen waren daar met hele gezinnen?

AB Ja, die allemaal natuurlijk.

- IV U zei al, het verschil met de *Arbeitseinsatz* was dat in het laatste geval het om Nederlandse mannen ging
- AB Ja.
- IV maar de Joden gingen met hele gezinnen.
- AB Ja, Joden gingen met hele gezinnen.
- IV Vond u dat raar?
- AB Iedereen vond dat raar.
- IV Iedereen? Wat zei men daarover dan?
- AB Nou ja, daar zou best wel wat aan de hand zijn. Er zou best wel wat gebeuren, omdat we wisten dat er een Jodenhaat was onder de Duitsers. Wij wisten dat, dat wist iedere Nederlander.
- IV Dus men zei "Er zal wel wat gebeuren."?
- AB "Er zal wel wat, er zal best wel wat, wat, wat aan de knikker zijn.", zoals dat heet in het Rotterdams.
- IV Omdat u spreekt over werken in Duitsland
- AB Ja.
- IV maar tegelijkertijd beschrijft u in de loods

00:56:00

[image 01:53:49:09]

- IV mensen van allerlei leeftijd, inclusief kleine kinderen.
- AB Ja, inclusief kleine kinderen.
- IV Dat lijkt zo'n rare combinatie hè? Werken in Duitsland en kleine kinderen.
- AB Ja, maar daar gingen ze dan met het hele gezin dus daar naartoe. Was, dat, dat begreep ik, dat begreep ik hoor, want denk erom, dat zou ik nooit kunnen weten en nog zou ik het niet kunnen weten. Toen niet en nu niet. Ze gingen met het hele gezin werden dus verplaatst. Het was niet zo zeer, kijk eens wij, onze Nederlandse mensen, jongens, mannen, die moesten dus vanaf een leeftijd, tot aan een zekere leeftijd moesten ze zich melden en die werden dan tewerkgesteld. En die werden dan getransporteerd naar een fabriek, veelal naar Meduschè (...?) fabrieken en wapenfabrieken natuurlijk, Berlijn. Maar hun gingen, werden tewerkgesteld met het hele gezin, want dat is ook gebeurd, ja daar komen we dan dadelijk op

00:57:00

[image 01:54:47:01]

- AB ik, in de Oekraïne.
- IV In de Oekraïne? Daar werden ze tewerkgesteld?
- AB Nee, die, kijk, dat waren ook geen Joden, maar daar. Wij zijn, wij zijn als Rotterdamse mensen zijn we dus, nou ja, de straat opgedreven hè, van achttien tot veertig jaar en ik was één week achttien en ik werd de straat opgedreven. Maar mijn, eventueel, maar mijn ouders die bleven achter. Mijn vader die was boven de veertig en de burens hè, die man was onder de veertig, maar zijn vrouw en kinderen die bleven achter hè, want dat bedoelt u.
- IV Vond, vonden de Rotterdamse mannen het niet oneerlijk dat de Joden wel hun vrouw en kind mee mochten nemen?
- AB Nee, want ze voelden allemaal wel aan dat, dat niet helemaal goed zat. Dat begreep ik wel, dat begreep ik. Misschien dat ik dat later dan wel begrepen heb,

00:58:01

[image 01:55:45:14]

- AB maar ik denk wel dat ik dat toen, dat dat toen ook wel begrepen werd. Zeker de mensen die ouder waren als ik. Nee, dat, nee hoor, daar waren ze helemaal niet jaloers op. Want ze, want die mannen die dus van onze mannen, want laten we maar even onze mannen zeggen, die dus weg gehaald zijn, die zijn, zeg maar, voor nou ja grote percentages wel teruggekomen of ze zijn omgekomen in Duitsland met bommen, met bombardementen. Maar ja, de Joden is dat niet gebeurd. Dat weten we natuurlijk allemaal. Wisten we toen niet hoor.

- IV Die treinen die, die mensen opkwamen halen, als die kwamen, hoe lang hadden de mensen in de loods verbleven?
- AB Nou dat kan wel eens twee tot drie dagen zijn. Dat ligt eraan wanneer die treinen los kwamen, want ja, er waren altijd in disponibel. Plus, dat ze natuurlijk ook wel eens een keer die lijnen gebombardeerd werden schijnbaar ergens in het buitenland of waar ze dan ook heen gingen. Zeker naar Duitsland, tenminste ze gingen helemaal naar Polen hè.

00:59:00

[image 01:56:42:07]

- IV Dan kwamen die andere treinen en was er bij u en de andere mensen die daar aan de wc's werkten, een idee waar die treinen dan naartoe reden?
- AB Die?
- IV Waar die treinen die de mensen opkwamen halen
- AB Ja.
- IV daar werden de mensen in geholpen.
- AB Ja.
- IV Door wie?
- AB Nou, elkaar.
- IV Elkaar.
- AB Elkaar.
- IV Gingen die, gingen er veel mensen in een wagon?
- AB Ja, ik heb er wel eens zo, ja, dat mochten we dan niet zo erg bekijken ook hoor, want als je daar, zeker als jongen, dan kreeg je nog wel eens een douw hoor van zo'n Duitser van "Zo de mieter op joh." ik zeg, dan zou dat wel niet zo in het Nederlands gezegd hebben, maar er waren ook wel Nederlandse bewakers bij hè. Dat ga je niet aan. Maar in ieder geval, ik heb daar vooral van een afstandje. Ja, daar gingen er heel wat in hoor. Ik wil niet zeggen proppen, maar er gingen er toch wel heel wat in, dacht ik. Dacht ik.

01:00:00

[image 01:57:39:10]

- IV Hoeveel?
- AB Ja, dat weet ik niet.
- IV Als die wagons vol waren, dan ging de deur dicht?
- AB Nou, dan bleef zo'n stukje over. Daar heb je een zekere klem voor hè.
- IV Ja, hij bleef hoe ver open?
- AB Nou, zo'n stukje bleef die wel open denk ik (ABwijst met zijn handen buiten beeld aan hoe groot).
- IV Kon de deur dan niet open meer?
- AB Ja, maar kijk, die, ze vluchten niet. Ze gingen, ze gingen, maar d'r was, d'r was, ik zag, maar ja waarschijnlijk als ze weg waren en ze waren voorbij Dordrecht en ze stopten. Of ze waren voorbij Breda dat ze stopten dat ze wel die deuren dicht hebben gedaan. Dat zou ik niet weten.
- IV Kunt u zich nog herinneren, het lijkt enigszins onverwacht dat die mensen in wagons reizen zonder bankjes en raampjes.

01:01:00

[image 01:58:37:14]

- AB Ja, dat vond ik heel, dat vond ik heel erg. En wij vonden dat allemaal heel erg. De loodgieters waar ik die ik dan moest bedienen met hun spullen, dus aanbrengen, en de timmerlui die vonden het allemaal heel erg.
- IV Waarom kwamen er geen echte wagons?
- AB Nou, in eerste plaats, die waren er niet. En zullen ze d'r wel geweest zijn dan ja, nou ja, dat weet ik ook niet. Laten we daar vanuit gaan.
- IV Werd daar over gesproken?

- AB Nee, werd niet over gesproken.
IV Waren het lange treinen?
AB Ja hoor, dat was wel een aardige lange trein hoor.
IV Als u een schatting moet maken, hoeveel mensen heeft u voorbij zien gaan in de loods?
AB Nou, wel komen en gaan. Nou, misschien een 1000 denk ik. Maar dat is een hele ruwe schatting. Ik zou het niet weten, ik zou het niet weten.

01:02:00

[image 01:59:35:01]

- IV De treinen reden weg en gingen dan naar?
AB Dat weet ik niet. Dat weet niemand. Dat wisten die mensen zelf ook niet. Dat is Bergen Belsen misschien.
IV U hoorde nooit één of andere naam waar ze naartoe gingen behalve Duitse steden.
AB Nee, ook niet. Ja, dat die mensen zelf dus praatten dat ze daar wel, omdat Duitsland natuurlijk het land was die hun dus dat aan deed, die hun dus dat formulier gaven.
IV Zag u mensen, Joodse mensen met bewakers spreken?
AB Nee, daar, nee dat, nee, nee dat heb ik niet gezien, maar dat ken ik me niet herinneren ook. Niet specifiek dan hè.
IV En er waren niet alleen Duitse maar ook Nederlandse mensen bij zei u, bewakers?
AB Ja, waren ook Nederlandse bewaking bij.
IV In, waren die

01:03:00

[image 02:00:32:14]

- IV in uniform of?
AB Ja, maar niet met de revolver of zoiets op de heup hè.
IV Nee.
AB Dat waren de, dat was, ja, politie. Maar ja, dat had toch wel een zekere naam nog, maar.
IV Wat voor een politie?
AB Nou ja, gewoon politie, Rotterdamse politie. Er waren dus meer als de helft die hadden, waren ondergedoken. Wat de politie, ook in Amsterdam en ook in andere steden heb de politie die heb zich, nou ja goed, die zeg "Nou, ik wil niet onder deze bezetter politiewerk doen, want dan moet ik werk doen wat mij niet ligt.". Dus die zijn ondergedoken. Daar zijn andere mensen voor in de plaats gekomen die niet bepaald fascist waren hoor. Die waren niet NSB'er, of fascist of WA'er. Maar ja, die deden dan politiewerk bijvoorbeeld je bekeuren als je op de stoep reed met je fiets. Als je zonder licht reed

01:04:00

[image 02:01:29:23]

- AB ik bedoel dergelijke dingen. Dan krijg je daar toch wel een bekeuring voor. Maar.
IV Nog wel eens een fietsje meenemen?
AB Ja, maar de fiets, ja fiets meenemen. Maar dat deden hun niet hè, dat deden, dat werden weer, dat waren de Duitsers weer die de fietsen van je meenamen. Eventueel dan hè, dat was niet altijd voorgekomen.
IV Ook geen Nederlandse Joden die daar in de loods met Nederlandse agenten spraken?
AB Na, dat kan ik niet herinneren. Dat zou ik niet weten. Het mocht niet hè, denk d'r om.
IV Het mocht niet.
AB Er was een verbod op hè. Er was een verbod dat de Joden mochten niet zich mengen, praten met dus de mensen die daar aan het werk waren of hoe dan ook. Nou, dat, dat, dat geldt natuurlijk ook voor de, voor de Nederlandse politie eventueel dan, voor die bewaking dan.
IV Hoe lang heeft u in de loods gewerkt daar?
AB Nou dat zeg ik, twee

01:05:00

[image 02:02:27:19]

AB één a twee weken, één a twee weken, dus. En later ben ik er nog wel eens een keertje geweest, nou ja goed, en toen wist eigenlijk wel hoe het zat. Hoe dat was. Dat je wat moest brengen, maar dat was geen dagen. Dat ik er was. Dat ik eventjes iets moest gaan brengen. Dan wordt er gebeld en "Bram, gaat dat eens eventjes daar en daar brengen."

IV Breng eens even een wc-bril.

AB Ja, bijvoorbeeld een wc-pot was, die was gevallen. Ik zeg maar iets, die was kapot gegaan. Nou ja, dan kreeg je je transportfiets en daar kreeg je dan een nieuwe wc-pot op en dan moest je daarheen. Dergelijke dingen.

IV Met de wc-pot voor op de transportfiets?

AB Ja hoor, dat gebeurde. Heb ik veel, ja, meer moeten doen.

IV Net zo makkelijk.

AB Net zo makkelijk.

IV Heeft u verder iets gezien in Rotterdam van Joden die werden opgehaald of dingen dat u zelf zag?

AB Uit huis?

IV Ja.

AB Nee, want die, ze werden eigenlijk niet uit huis gehaald zoals wij uit huis gehaald zijn.

01:06:00

[image 02:03:24:24]

AB Joden die zijn zelf uit huizen gekomen. Dat, dat, dat was algemeen, ja dat, was dat. Joden gingen. En ze, ze hebben wel natuurlijk hun, hun, hun bevel gekregen dat ze het moesten doen. Die en die dag, dat en dat uur, misschien dat en dat uur zal dan wel of voor dat en dat uur hè, dat ze zich moesten melden op een zeker punt. Maar niet dat ze uit huis gehaald werden. Later toen dan die demarcatie eigenlijk al een beetje, zeg maar, voorbij was, maar dat er nog genoeg onderduik Joden waren. Ja, toen werden ze wel, toen. Kijk, Anne Frank, ik neem maar eventjes iets.

IV Maar heeft u dat gezien?

AB Nee, heb ik nooit gezien.

IV Heeft u later het nog met iemand over gehad over dat pakje? Dat u dat pakje had meegenomen?

AB Nooit.

IV Ook niet tegen de baas gezegd?

AB Nooit. Nooit.

IV Dus dit is wat u in Rotterdam destijds gezien heeft

AB Ja.

IV niets meer maar zeker ook niets minder.

AB Niet, niets minder en meer, maar ik ga niet gissen, ik gaat niet gissen.

IV Heel goed.

01:07:14

[image 02:04:36:19]

TAPE 2

00:00:00

00:00:35

[image 03:00:26:14]

00:00:40

[image 03:00:31:09]

IV De loods was ongeveer hoelang zei u?

AB Ja, tachtig meter, ik zei net honderd, maar dan denk ik ja, zou het wel zo lang geweest zijn.

IV Wat was er op de vloer?

AB Bestrating. Bestrating.

00:01:00

[image 03:00:50:24]

AB Stenen. Dat is altijd een beetje altijd zo in dergelijke loodsen. Ik ben vaak in die loodsen geweest. Maar dat vanwege dus dat zware materiaal wat dus getransporteerd wordt in zo'n loods, want dat zijn allemaal rekken die daar in staan, en rij je dus weer, weer zware wagens in, om dus dat uit die rekken te halen enzovoorts enzovoorts. Dat is bestrating.

IV En kunt u zich herinneren hoe de mensen daar die dagen in die loods verbleven?

AB Moeilijk, moeilijk. Ze, ze, ze vervelen, laten we het zo zeggen, beetje op die stretcher liggen, op die zogenaamde bedjes. En daar ken ik ook weinig, daar weet ik ook weinig van.

IV Daar stonden stretchers?

AB Ja, stonden. Nee, die lagen, dat was allemaal op de grond. Dat kan ik nog wel herinneren. Niet dat het op pootjes stond of zoiets en geen stretcher zoals in militaire dienst maar ze waren allemaal wat lager. Ik denk haast, matrasjes

00:02:00

[image 03:01:48:16]

AB laten we het maar zo zeggen.

IV Hoe kwamen die matrasjes daar?

AB Wat?

IV Hoe kwamen die matrasjes daar?

AB Ja, nou ja, die zijn ook aangebracht net zo goed als dat ik, we hebben het over die wc-pot en andere spullen, zo waren, zorgden andere firma's weer voor die dingen, dergelijke dingen. En dat weet ik niet.

IV En lagen de mensen dus te slapen op die matrasjes?

AB Ja, ja.

IV En zaten in groepjes bij elkaar zei u.

AB Zaten wel in groepjes bij elkaar ja. Er werden niks, niks gedaan toen. Dat mocht gewoon, dat kon gewoon. Maar over eten weet ik weinig. Ik heb, ik heb daar helemaal weinig van gezien van eten. Dat ze eten brachten of gemellen of, alleen water was er natuurlijk. Dat hebben wij, dat hebben wij daar aangelegd. Maar over eten, ja (ABhaalt schouders op), ja, dat, ik heb nog sterk lopen denken heb ik nou niet eens gezien dat ze gemellen

00:03:00

[image 03:02:46:03]

AB eten brachten of brood. Heel vaag heb ik wel eens wat brood gezien, maar. Dus dat, ja, dat ben ik of kwijt of, dat weet ik dan niet.

IV Stonden er tafels?

AB Nee.

- IV Stonden er banken?
AB Nee, nee, nee, geen banken.
IV U herinnert zich alleen matrasjes op de grond
AB Matrasjes en daar zaten ze op en daar lagen die mensen op en ze liep zo wat heen en weer. Het was mooi weer hè, dus het was goed weer, dus d'r liepen. Kijk, de loods, en dan heb je dus een hele grote kade en daar kwam dan die trein over heen, maar ja, als die trein er dan niet was dan kon je daar gewoon lopen. Ook zelfs naast die trein want dat was nog breed genoeg, dan liepen de mensen daar ook nog wat heen en weer.
IV Dus de mensen liepen ook buiten heen en weer?
AB Ja, die liepen buiten die loods, maar ja, natuurlijk niet buiten het terrein. Dat begrijp u wel.
IV Hoe werd het terrein bewaakt?
AB Ja

00:04:00

[image 03:03:43:04]

- AB met Duitse soldaten. Helemaal met hekken, hekken. Dat was helemaal hermetisch afgesloten, dat was, dat was helemaal hermetisch afgesloten.
IV Was dat, waren dat hekken die er altijd al stonden of?
AB Nee hoor, die zijn daar neer gezet.
IV Door wie?
AB Dat weet ik niet. Dat kan ik niet weten. Dat zal wel van te voren gebeurd zijn denk ik. Hun weten wel wat ze gingen doen, dus.
IV Dus er waren hekken omheen?
AB Ja, omheen ja, ja.
IV En daar stonden, dat u zich herinnert, heeft u ze zien staan, de Duitse soldaten?
AB Ja, want eerst, ik ging er nog wel eens in en uit hè, dat heb ik je verteld. Ik moest dus die post die moest ik wel passeren.
IV Ja. En u kon makkelijk heen en weer?
AB Ja, ze konden me weliswaar ook niet lastig vallen, ik hoefde helemaal niks. Dat was gewoon zo, ik was van de firma.
IV Hoeveel Duitsers stonden erbij ongeveer om het terrein als u een ruwe schatting maakt?
AB Nou, ja, misschien een stuk of tien denk ik.

00:05:00

[image 03:04:41:09]

- AB Denk ik wel die, ik ben er ook wel tussendoor, d'r waren ook wel in die loodsen te zien. Nee, dat weet ik ook niet meer precies.
IV Werden er bevelen gegeven?
AB Nee, je hoorde helemaal geen gesnauw, je hoor er helemaal. Dat was veel soepeler als wat ik later heb mee gemaakt. Nee, veel. Maar ja, die mensen waren, waren maar, waren ook, ze lieten zich ook makkelijk begeleiden. Leiden, laten we het zo zeggen, de Joodse mensen, want ze geloofden gewoon, ze geloofden gewoon in het, in het feit dat, dat, na ja, dat ze even weg gingen.
IV Ja.
AB Ze vonden het verder niet leuk. Ik geloof dat niemand dat leuk, ze waren allemaal wel nerveus. Ik vond ze wel nerveus soms wel. Tenminste, ja, wat ik me er van herinneren kan natuurlijk hè. En misschien waren d'r wel bij die stonden te lachen en te, geintjes te maken. Wie zal het zeggen. Niet gezien.
IV Niet gezien.

00:06:00

[image 03:05:38:16]

- IV U was er een week
AB Ja.

- IV tot anderhalve week.
AB Ja, twee weken.
IV Kunt u zich nog herinneren hoeveel treinen er vertrokken? Want u spreekt over vertrekken
AB Ik heb tweemaal een trein gezien.
IV Tweemaal een trein gezien?
AB Ja, maar dan, er zijn natuurlijk over het hele jaar zijn ze dus
IV Maar in de tijd dat u er was, één a anderhalve week, vertrokken er twee treinen?
AB Ja. Die demarcatie heb geduurd van, even kijken (ABkijkt in papieren), 30 juni '42 tot 10 april '43.
IV Dat weet u nog heel precies.
AB Waarom weet ik dat? Waarom weet ik dat (ABmoet een beetje lachen)? Omdat ik, ik had hier op gereageerd en toen was ik op een verjaardag. Toen zei ik "Nou, zo en zo, nou wat het wordt weet ik niet." Ik zeg "Er zal mij me een interview afgenomen worden." Ik zeg "Maar ja, er zal wel iemand komen en wat opschrijven, of zoiets." Ik wist niet dat dit het was.

00:07:00

[image 03:06:36:16]

- AB Toen zei iemand, die woont daar, "Weet je dat er een gedenkmuur staat." Ik zeg "Nou je zeg heb ik er wel eens wat van gehoord." Ik zeg "Maar", dat was zondag, nu afgelopen zondag. Ik zeg "Maar, waar staat ie?" "Nou, daar en daar." Dus ik ben natuurlijk bekend in Rotterdam dus ik zeg "O, nou dan gaat ik daar." Ik zeg "En wat is er voor?" "Nou, dat zie je vanzelf." Ik zeg "Is er nog een, een plakkaat aan?" Ik zeg "Is er nog een gedenkteken?" "Nee, enkel die muur en dan, ja, er is wel een foto bij." Nou, dus ik ben direct 's maandags op de fiets gestapt en ik ben er gewoon naartoe gegaan. En daar stond ie. Dus ik wist die datum niet, maar die heb ik wel opgeschreven. Ik denk, als er eventueel gevraagd wordt dan weet u dat. Heb ik dat
IV Herkende u de plek nog?
AB Ja, maar die

00:08:00

[image 03:07:33:20]

- AB op die plek stond die muur niet hoor, want daar staan huizen. Maar daar waar de Joden langsgesproken zijn. Hè, vanaf dus de Molukken, vanaf dus dat stoomtrammetje, wat ik zei he? Dat is de 2e Rozenstraat, dat is achter in de Rozenstraat hè. Dat is de Rozenstraat eigenlijk hoor. En dat is daar dan zo langs liepen en dat ze dus daarheen moesten. En daar langs, daar staat die muur. Dat is een hele oude muur. Deelt een stuk, nou pak weg, van die, die muur tot daar (ABwijst aan in de kamer). Zes meter. Zes, een zuilmuur, een zuilmuur. En aan die muur, hij is van beton, daar hangt die plakkaat.
IV Hoeveel treinen zijn er vertrokken daar?
AB Dat zou ik niet weten. Dat weet ik op geen stukken na (?). Dat is natuurlijk wel heel wat geweest.
IV Zag u ooit, buiten die loods,

00:09:00

[image 03:08:32:24]

- IV bijvoorbeeld bij u in de straat, nog een arrestatie van Joodse mensen?
AB Nee, ik heb geen arrestatie van Joodse mensen gezien.
IV Nooit?
AB Nee, nee, niet dat ik. Ik heb wel eens, euh ja, nee, nee. Nee, d'r is wel eens een arrestatie geweest, maar of dat dan Joden geweest zijn. Want kijk, als een Jood dus na die datum die ik net zei, die 10 april hè, dan is die demarcatie, nou ja, die is dan wel een beetje afgerond. Daarna zijn het allemaal onderduikers. Ja, die gaat niet met een ster lopen natuurlijk. Niet waar, dus. En is er dan een verraad, want die zijn verraden, want mensen, die zijn dan verraden. Niet waar? En dat heb ik wel eens op de Pretoriaaan iemand weggehaald Maar dat

kan ook natuurlijk een ander geweest zijn die bijvoorbeeld ergens in de illegaliteit zat hè. Dat, dat, dat kwam natuurlijk ook voor.

IV Wat zag u daar dan precies?

AB Nou ja, die worden dan weggehaald. Want, dan gaan de, de, de Duitsers omhoog, Duitse militairen.

00:10:00

[image 03:09:29:11]

AB Die halen dan zo'n persoon weg en die wordt dan geboeid. Word ie, word ie weggevoerd. Dat is, dat is veelvuldig voorgekomen, maar dat hoeven altijd geen Joden geweest te zijn.

IV U zag dat?

AB Dat heb ik, dat heb ik wel eens gezien, maar dat kwam nogal eens voor. Want dat zei die eens en dat zei die een en dan kom je dat te weten van je kennissen, je vrienden van enzovoorts.

IV Personeel weten we rondom de, ik zit even te denken of iets vergeten ben te vragen. Personeel, de treinen. Dit is het enige geval wat u heeft gezien, dit is het enige geval wat u

00:11:00

[image 03:10:26:24]

IV zelf heeft gezien van het vertrek van Joden?

AB Van dus de directe en grote vertrek van de Joden ja.

IV Is er ook een klein vertrek van de Joden geweest?

AB Nee, maar, ik vind, waar we het over hadden, dat is dan een klein vertrek als ze dus, nou ja, met dat smal spoortje, wat ik zeg, van de Rotterdamse Stoomtrammaatschappij dus naar het grote terrein gebracht zijn en dat ze daar vandaan dus weggegaan zijn ja. Dus, voor het zelfde geld, die treinen die ik dan gezien heb en die d'r ook waren, die ik dan niet gezien heb maar die er wel natuurlijk daarna weggereden zijn, die zijn dus naar de, na ja, naar de demarcatie gegaan. Tenminste dat nemen wij, dat, dat zou kunnen.

IV Ik loop het nog even af. Eten heeft u nog nooit gezien in de loods?

AB Nee, dat heb ik, na ja, nee, daar heb ik weinig tot niks van gezien.

IV Tafels en banken waren er niet?

00:12:00

[image 03:11:24:13]

AB Nee, die waren, nee, niet dat je zegt. Het was leeg.

IV Wc's waren alleen afgeschut?

AB Na ja, gedeeltelijk afgeschut.

IV Open van voren?

AB Ja, nou van voren ja en van boven zeer zeker ook.

IV Wasgelegenheid?

AB Ja, was in het midden.

IV Was die min of meer privé of?

AB Nee, was een lange bak, was een lange bak. En het was een zinken bak en daar, daar waren afvoeren aan, verschillende. En daarboven was dan de, de waterleiding. Nou, en daar kon je dan water uitnemen. Met allemaal kranen, nou dat konden de mensen zich wat wassen en drinken, want het was drinkwater.

IV En hoe zat dat met mannen en vrouwen door elkaar?

AB Hoe bedoelt u?

IV Was er een beetje privé gelegenheid voor vrouwen?

AB Nee, dat ken ik me ook niet herinneren. Dat, nee. Ik dacht het niet, want de vrouwen zaten meestal aan die kant en de mannen zaten aan die kant. Ik geloof dat dat een beetje automatisch ging.

00:13:01

[image 03:12:23:00]

- IV Maar konden de vrouwen een beetje privé naar de wc?
AB Ja, dat wel. Dat kon wel. Dat kon wel.
IV Hoe dan?
AB Nou dat die daar, aan die kant waren wc's geplaatst en aan die kant waren er wc's geplaatst dus dan konden die vrouwen van die kant af konden ze. En een vrouw die schermt (?) al gauw hè. Die hebben nogal eens een doek, ze hebben nogal eens een rok met spelden of ze fabriceren wat rokken aan elkaar en dat ze dat dan ervoor hangen. In ieder geval een vrouw doet dat. Een man doet dat niet zo gauw.
IV Zag u dat?
AB Ik dacht dat ik dat wel eens gezien heb ja. Dat ze dus daarmee bezig waren en dat was heel normaal is dat ook natuurlijk.
IV Ja.
AB Dus de vrouwen hebben hun privacy dus gezocht, laten we het zo zeggen.
IV Maar min of meer zelf gemaakt.
AB Dat lijkt mij wel ja, dat lijkt mij wel.
IV Die zat niet standaard in de outfit?
AB Nee, nee.
IV Dus zo was het sanitair, eten was er niet en u schat dat de mensen daar ongeveer drie dagen

00:14:00

[image 03:13:19:22]

- AB Nou soms twee dagen, misschien drie dagen. Dat is het langste wel geweest, denk ik wel. Ja, maar ja, dat weten wij natuurlijk niet, want je ziet al die mensen zijn voor een buitenstaander, zoals wij dat waren, waren allemaal een beetje het zelfde. Ik bedoel dat niet dommig. Ik bedoel dat alleen, ja, je hebt met de mensen zelf niets te maken. En het is eigenlijk ook niet de bedoeling dat je op die mensen let, want je mag er niet eens op letten. Je mocht er niet eens op letten.
IV Het is niet de bedoeling dat je op de mensen let?
AB Nee.
IV Nee. Dank u wel.
AB Dat is het dan, Martin.

00:14:44

[image 03:14:01:15]

EINDE BAND